

РЕЦЕНЗИЯ

НА ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЯ НА ТЕМА: „ВОЙНУШКАТА ИНСТИТУЦИЯ В БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ ПРЕЗ XV – XVI В.: ИСТОРИКО – ДЕМОГРАФСКО ИЗСЛЕДВАНЕ”

ДОКТОРАНТ: КРЪСТЬО ЙОР. ЙОРДАНОВ

РЕЦЕНЗЕНТ: ПРОФ. КИН. ЦВЕТАНА ГЕОРГИЕВА

Темата на рецензираната дисертация трайно присъства в изследванията върху историята ни през ранните столетия на османското владичество, което никак не е случайно. Войнуците се появяват в историческите извори в началото на османската власт на Балканите, а най-късният известен на мен документ за тях е един списък на войнуци от казата Ловеч с дата 17 април 1875 г. Нещо повече. В османистичните проучвания войнушката институция е признат български феномен. Показателно е, че докторантът К. Йорданов е представител на четвърта генерация професионални историци, който прави опит за нейната реконструкция. Този факт говори за значимостта на темата, но и за нейната сложност, развила се в хода на времето в широк проблемен кръг с разнообразни аспекти, противоречиви оценки и тихи дискусии. Както докторантът, така и неговият научен ръководител доц. Ол. Тодорова трябва да бъдат поздравени за смелостта при избора на тази тема, твърде сложна за един начеващ изследовател, но и за постигнатия резултат. Изследването изисква овладяване на османотурски език, търсене и подбор на информационни източници в голям и разпръснат документален масив, ориентиране в османистичната проблематика върху променящите се имперски военна организация, административна структура, законодателство, данъчна система и т.н. Към тези проблеми трябва да се прибави и еволюцията на самата институция: нейното създаване, организация, локализация и функциите ѝ, правен и реален статут на войнуците, мястото им в българското общество и още десетки въпроси. Г. К. Йорданов ги формулира в Увода на докторската си теза в 9 точки, чието решение определя като цели на своята дисертация. Там

той представя и основните извори, върху които базира изследването си. Това са множество османски регистри от различен тип, сред които впечатляват два непубликувани войнушки регистъра. Първият датира още от 1486 -1490 г. и се отнася предимно за Кюстендилския санджак, а вторият е опис на войнуците, обслужващи държавните конюшни в Истанбул през 1528-1529 г., чиято информация се отнася за цялото българско пространство без Кюстендилския санджак. Към тях трябва да се прибавят разнообразните и разпръснати данни в някои османски наративи, дневници и писма на европейци, познаващи османската действителност, войнушки сюжети във възрожденската ни митология и др. Тази твърде разнообразна в тематичен, хронологически и географски аспект изворова база до голяма степен обуславя и изследователския подход на докторанта, който аз бих определила като сравнителен анализ, въпреки че обичайният преразказ на документите не е преодолян напълно. Общото ми впечатление е, че рецензираната докторска теза показва успешно овладени професионални умения. Дисертацията съдържа 549 страници, чието основно съдържание е обособено в три глави: 1. *„Изграждане и устройство на „войнушкия корпус“ (края на XIV – XVI в.)“*; 2. *„Географско разпределение и числен състав на войнушкото население в българските земи в края на XV – XVI в.“*; 3. *„Социално-икономически аспекти на войнукука през XV – XVI в.“*, всяка от които има различен брой параграфи. Център на изследването е Втората глава с нейните 6 параграфа, всеки един представящ войнушката институция в различни региони и в крайна сметка достигащ до почти цялостната ѝ реконструкция както по хоризонталната скала (териториалното ѝ разпределение), така и по вертикалната, маркираща йерархичната стълба на вътрешната ѝ организация. Третата глава третира въпроси на юридическия статут и икономическия статус на войнуците, които в българската историография често се определят като „привилегирована рая“. Приложен е обемист списък на използваните извори (от които 16 непубликувани регистри) и библиография на публикации по темата. Седемте приложения са подбрани откъси от непубликувани османски регистри: подробен войнушки регистър от 1528/29 г. и от три тапу тахрир дефтера (съответно от 1490 г., 1516 г. и 1570 г.) доказват достигнатото много добро ниво на работа с османски документи и заедно с таблично форматирани цифрови данни документират, осветляват и потвърждават авторовия анализ по

конкретни въпроси. Обемът на рецензията и законовите ограничения на размера на жанра *научна рецензия не позволяват* подробно представяне на позитивите и приносите, нито на пропуските и неточностите, които установявам в рецензията. Поради това ще си позволя да спра вниманието и на автора, и на членовете на Научното жури на онези от тях, които според мен имат съществена научна стойност за самото изследване и за общия фонд на българската историография.

Първият важен принос на дисертацията се отнася до българския произход на войнушката институция или по-точно точно до включването на част от българската средновековна организация в османската армия в процеса на трансформирането ѝ от племенна орда в държавна войска. Предположенията или по-скоро подозренията, че войнушката институция е част от българското наследство, директно внесена в имперската властова система, са стари колкото самата тема. Дълго време обаче те бяха в непримиримо противоречие с идеята, че завоевателите налагат свои собствен управленчески модел, който абсолютно противостои на средновековната балканска, респективно българска традиция. Установяването на множество факти, които показва приспособяването на завоевателите към местния държавнически опит (чифтхане системата заедно с цялата данъчна листа върху аграрната продукция) превърнаха предположението за българския произход на войнушката в сериозно аргументирана хипотеза (С. Димитров, Ев. Радушев, Ц. Георгиева). Същественият принос на г. К. Йорданов е, че установява българския протомодел, който открива в средновековната системата за поддържане на въоръжения състав на крепостните гарнизони. Като се има предвид многочислеността на крепостите и задължителната им охрана от специализирани бойни отряди неговото твърдение обяснява и защо във войнушката институция е съхранен набор от български термини (включително и названието ѝ), обхвата на териториалната ѝ организацията, статута и първоначалните ѝ бойни функции. Тези проблеми са важни и за крайно неясната българска история през първите десетилетия на XV в., защото показват какви са онези български дружини, които участват в османската междуособица на страната на Муса, а след това срещу него на страната на Мехмед I, а може би и протомодела, от който е възникнал феноменът *спахи-християни*. Ще си позволя да препоръчам на г. К. Йорданов да запази и развие

интереса си към този проблем, тъй като бъдещите проучвания (самостоятелни или заедно с някои от младите медиевисти) би могли да утвърдят тази хипотеза като базов факт за военната и държавната система на средновековната България.

Вторият важен принос в рецензираната докторска дисертация бих формулирала като сполучлив опит за цялостна *реконструкция на организационната мрежа на войнушката институция*. Нейните хоризонтални измерения са очертани чрез последователен преглед на събраните цифрови данни за войнуци в отделните кази (най-оперативните административни звена в османската административна система). В хронологическа последователност са проследени измененията в различните типове войнушки нива в отделните кази, а чрез сбора им са представени промените в общия състав на институцията. Чрез внимателно разчитане на изворовата информация за отделните видове войнушки групи докторантът очертава техните конкретни функции и проследява промените, които в крайна сметка маркират последователно протичащия процес на превръщането им от действаща военна единица в помощна част, използвана в обоза на османската армия и поне теоретично изолирана от пряко участие във военните действие. Авторът установява началото на този процес в Кюстендилския санджак през второто десетилетие на XVI в. за да го проследи чрез т.н. отменени войнуци в другите кази в западнобългарските територии, но и да констатира чувствителни колебания в неговия плавен ход. Впрочем именно чувствителните разлики в броя на войнуците в различните кази са аргументът, с който докторантът потвърждава приемствеността между доосманската и османската епоха. В анализа на изворовата информация се очертават две паралелни линии: вътрешната йерархия на институцията в нейните ниски нива и връзката ѝ с върха на османския властови модел. Напълно споделям авторовите констатации за същността и функциите на войнушките лагатори и примикюри (християни) и техните преки началници сераскери/черибашии (мюсюлмани), както и твърдението, че висшата офицерска длъжност *войнушки санджакбей* е една за цяла Румелия, но доказателствата за локализирането на нейния център в Пловдив ми се струват недостатъчно убедителни. Втората линия на анализа проследява властовият механизъм, чрез който войнушката институция се свързва със султанските, т.е. държавните конюшни, принадлежащи към

институциите, които отговарят за житейското битие и личната сигурност на султана – халиф. В османския властови модел те са *светая светих*, в която от края на XV в. имат достъп само мюсюлмани, принадлежащи към *кул-системата* (рекрутираните чрез кръвния данък). Чрез данните в регистъра от 1528/1529 г. докторантът установява броя на войнуците в т.н. „Голяма конюшна”, в която се отглеждат конете за нуждите на високия кръг от държавни служители и в „Малката конюшна”, където се грижат за личните коне на владетеля. Анализът на г. К. Йорданов разкрива как функционирането на този най-висш „център за транспортни средства” обуславя и движи цялата войнушка институция и я използва във върховните нива на имперската държавна структура. Чрез длъжностните лица в управлението на държавните конюшни (голям мирахор – малък мирахор – двамата кехаи на двете конюшни) докторантът реконструира механизма на командване и функциониране на отделните нива на войнушката институция и нейната вътрешна йерархия. (таблица на с. 119). Сега определяме войнушката институция през XV – XVI в. като „военно-помощна” и сме прави от наша гледна точка, защото тя обслужва най-високото ниво на имперския елит и едновременно с това е резерв на имперския военен обоз. Но в контекста на османската властова система и обществено съзнание войнуците практически затварят кръга от хората, които имат контакт (пряк или косвен) с владетелската особа и са единствените немюсюлмани, допускани в непосредствена близост до нея. От тук следва и моят въпрос към г. К. Йорданов: *Какво обуславя този избор на войнуците (българи и немююслмани), като се има предвид, че опитът и уменията им в коневъдството са несравнимо по-малки от тези на огузи, тюркмени, татари и араби, т.е. на огромната маса от мюсюлманските поданници на империята?*

Вече споменах, че в докторската теза са обработени огромно количество цифрови данни, които са статистическият скелет на изследването. Вероятно по ради това обилие на количествена информация докторантът полага много усилия за да обособи войнушкото население като демографска група. В демографски контекст обаче такава група няма и не може да има, тъй като по демографски показатели то не се различава от българската етническа общност. Войнуците не живеят по-дълго или по-кратко. Няма специфичен тип брачност и семейство. Не раждат повече или по-малко деца. Регулярните им

придвижвания от родните им селища до столицата или до бойния фронт са от типа *временни професионални миграции*, които вероятно има своите особености, но те не са интерпретирани в докторската теза, а и при наличната документална база трудно могат да бъдат проследени. Според мен по-важен обект на изследване е вековният ритуал, с който войнуците столетия наред групово влизат и/или излизат от османската столица и в който бързият им танц (вероятно ръченица) надали означава само градско забавление за получаване на „дребна парса“.

Третият плахо изказан, но съществен извод в рецензираната дисертация е, че „войнуците, били много по-облагодетелствани не само от обикновената рая, но дори и от много други категории население със специален статут“. Той се базира на подробния и убедителен преглед на данъчните облекчения на *бащината*, т.е. на обработваната от тях земя, чиито размер е нормативно фиксиран и която, също нормативно, е освободена от данъци. Този им статут, (а не привилегия) обуславя принадлежността им към социалната категория *аскери*, потвърдена и чрез законодателството. Всяко увеличаване на обработваемите площи над фиксирания размер на бащината обаче поставя войнуците в позицията на рая, т.е. на производително и данъчно обложени население. Според мен при тази ситуация съществуването на специфична „войнушка икономика“ е твърде съмнително. По-скоро статутът *аскери* има определящо значение за отношението към тях в собствената им селска или градска среда, т.е. в българското общество.

Посочените до тук приноси и критични бележки са се отнасят за изследователското съдържание и стойност на рецензираната дисертация. Тя обаче има една интересна особеност. В нея се съдържа конкретна информация за историята на десетки селища във всички български региони и разширява познанията за тяхното минало, което безспорно ще възбуди множество локални интереси. Успешното реализиране на тази перспектива изисква от автора да поработи сериозно върху своя стил и език, да избягва повторенията и да разнообрази изразните си средства. Все пак трябва да се отбележи, че непрецизираното стилово и езиково оформление на рецензирания текст е типично за голяма част от докторските дисертация и не би могло да се приема като съществен недостатък. Направените от мен бележки и препоръки имат препоръчителен характер и са адресирани главно

към бъдещите публикации на автора. Основната ми препоръка към г. К. Йорданов е да продължи своите изследвания върху историята на войнушката институция до края на нейното съществуване, тъй като той познава спецификите на информационна база, овладял е методиката на нейната обработка, показва склонност, а и умения за професионален анализ. Разбира се той има право на собствен избор, но според мен пълното изследване на дългата история на войнушката институция е задължителна необходимост за националната ни историография.

Казаното до тук ми дава основание да заключа, че представеният от г. К. Йорданов изследователски текст има всички необходими качества за да бъде защитен успешно като докторска дисертация. В процедурата за защита са спазени всички изисквания на Закон за научните степени и звания и на Правилника на Института за исторически изследвания при БАН. Докторантът е публикувал две статии по темата на дисертацията и още три са приети за печат. Категоричната си положителна оценка за дисертационната теза на г. К. Йорданов „Войнушката институция в българските земи през XV – XVI в.” ще потвърдя с положителния си вот на нейната публична защита

13.05.2013